

KARABAĞ'IN SİYASİ SERÜVENİ: İSLAM ÖNCESİNDEN SOVYET İDARESİNE

THE POLITICAL ADVENTURE OF KARABAG: FROM PRE ISLAMIC TO SOVIET ADMINISTRATION

Ş. Duygu Ata KUDUBAN¹, Mevlüt KAYA²

ÖZET: Azerbaycan topraklarındaki Karabağ'ın oldukça karmaşık bir siyasi geçmişi vardır. Bölge, Rusya, Ermenistan, Türkiye, ABD, Fransa ve İran arasında ciddi bir çekişme alanı halinde olma özelliğini halen sürdürmektedir. Türkiye, bölgede Azerbaycan'a destek vermeye çalışan tek ülke olmuş, Ermenistan ise Azerbaycan ve Türkiye'nin Karabağ konusundaki barışçıl yaklaşımlarını genellikle reddetmiştir. İran, bölgedeki mezhepsel durumun kendi aleyhine dönmemesi için Türkiye'ye Karabağ sorununun çözümünde yardımcı olmamışken, zaman zaman bölgede sorun çıkarmaktadır. Rusya, ABD ve Avrupalı devletleri etkisi altına alarak bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmakta, yanı sıra Ermenistan'a sahip çıkmakta ve destek olmaktadır. Karabağ sorunu konusunda Fransa'nın tavrı da hiç bir zaman Türklerin lehine olmamıştır. Fransız parlamenterler Ermenistan'ın "soykırım" iddialarına Fransız teziyle yardımcı olmuşlar, sözde soykırımı kabul ederek Türkiye'ye karşı soğuk savaş kıvamında bir baskı uygulamaya çalışmıştır. Ermeniler Karabağ'ın eski Ermeni bir bölgesi olduğunu iddia ederken, Azerbaycan Türkleri bölgenin eski çağlardan beri ata toprakları olduğunu kabul etmektedirler. Asya'nın Anadolu'ya; batıya, kuzeye ve güneye uzanan işlek bir yolu üzerindeki Karabağ, tarihsel süreçte birçok hanedana ve kavime ev sahipliği yapmış, buna bağlı olarak geçmişten bugüne çekişmenin odağı olmuştur. Bu çalışmada, Karabağ'ın bugünkü çözilemeyen sorunlarının daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak bölgenin tarihi, siyasal değişkenleriyle birlikte ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Karabağ, Çarlık, Sovyetler, Ermenistan, İran.

ABSTRACT: Karabag which is in the lands of Azerbaijan has a quite complicated historical past. The region still maintains its feature of being a serious conflict area between Russia, Armenia, Turkey, ABD, France and Iran. Turkey was the one who try to give support to Azerbaijan in the region; Armenia usually denied the peaceful approaches of Azerbaijan and Turkey about Karabag. Iran occasionally makes a trouble in the region even as didn't help to solution of Karabag issue to Turkey for their denominational situation in the region. Russia tries to protect self interests in the region by taking hold of ABD and European states along protects and supports Armenia. Also the manner of France is never in favour of Turkey about Karabag issue. French parliamentarians supported Armenia about their genocide allegation with French thesis and tried to oppress like cold war against Turkey by accepting assumed genocide. While Armenian sare claiming Karabag is an old Armenian region, Turks of Azerbaijan accept the region is mainland of elders since the old ages. Karabag which is at a well-trodden path along Anatolia, west, North and South which is the way of Asia, has played host to several dynasties and nations in the historical period; therefore Karabağ has become the center of conflict from the past to present. In this work, it will come up the history of the region with its political factors, intended for clarify to the unresolvable present problems of Karabag.

Keywords: Karabag, Tzarism, Soviets, Armenia, Iran.

¹ Öğretim Görevlisi, Giresun Üniversitesi Eynesil Meslek Yüksekokulu, duygu.ata@giresun.edu.tr

² Mevlüt Kaya, Öğretim Görevlisi, Giresun Üniversitesi Eynesil Meslek Yüksekokulu, mevlut.kaya@giresun.edu.tr

1. GİRİŞ

Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin özerk bölgesidir. Kür ve Aras ırmakları ile Gökçe Gölü arasındaki "Arran" dağlık kesimi ve çevresindeki geniş ovalardan oluşmaktadır (Karabağlı, 1999, s. 2). Karabağ 2 il, 6 ilçe ve 220 köy ve kasabadan oluşmaktadır (Aktaş, 2001, s. 16).

Karabağ arazisinin yüzde 33'ü ormanla kaplıdır. Bölgede 2500 değişik tedavide kullanılan "flora" çiçek ve tabiat bitkileri yetişmektedir. Karabağ, doğal güzelliklerinin yanı sıra asırlarca Türklerce kışlak olarak kullanılmıştır. Bölgede günümüzde çoğunlukla Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bilinmektedir Yüksek vadileri ve verimli, kara toprakları olan bölgeye Karabağ adı 11. yüzyıl ortalarında Selçuklular tarafından konulmuştur. Karabağ bölgesi coğrafi koşullar bakımından Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göre önemli farklılıklar içermektedir (Kengerli, 1990, s. 7).

Karabağ, orta sıcak kuşak, orta soğuk kuşak ve soğuk kuşak olmak üzere üç ayrı iklim kuşağına ayrılmaktadır. Yazlar sıcak kışlar ise genellikle soğuk ve kurak geçmektedir. Sularının bolluğu, ikliminin çeşitliliği ve arazisinin verimli olması nedeniyle tarih boyunca kalabalık kitlelerin akınına uğramış, Türk boylarının ve komutanlarının kışlak yeri olmuştur (Aktaş, 2001, s.17).

Karabağ, maden yatakları ve mineral suları bakımından zengin bir bölgedir. Çinko, kurşun, polimetal filizleri, bakır, borit gibi sanayi kaynakları ile mermer, tebeşir, ateşe dayanıklı kil yataklarına sahiptir. Bölgenin yüz yirmi yerinde maden suyu da çıkarılmaktadır. Tatlı su balıkçılığı ile orman ürünlerinin de bölge ekonomisinde önemli bir payı vardır (Aktaş, 2001, s. 16).

1978 istatistiklerine göre Karabağ, tarıma elverişli 120 bin hektar alana sahiptir. Bu alanın 23 bin hektarında sulu tarım yapılmakta, kalan kısmında da yeraltı sularından yararlanılmaktadır. Buğday, arpa, pamuk, tütün, üzüm, patates ve meyve bölgede yetiştirilen ürünlerin başlıcalarıdır (Taşkiran, 1996, s. 12).

Karabağ sanayisi hammadde imalatına dayalıdır. Fabrikalar ve imalathanelerin yarısından fazlası Stepanakent'tedir. Bölgede üzümculüğe bağlı olarak şarapçılık da gelişmiştir. Şuşa şehrinde Şark musiki sanayi yönünden gelişmiş durumdadır. İpekböcekçiliği, mobilya imalatı, halıcılık, hayvan ürünleri işletme imalathaneleri bunlar arasında sayılabilir. Bölgede endüstriyel kompleksin temeli elektroteknik ve ipek sanayisinden oluşmaktadır. Makine yapımı, elektrik ve enerji mühendisliği, inşaat malzemeleri sanayi, mobilya, ayakkabı, et ve süt ürünleri sanayi giderek gelişmektedir (Aliyev, 1989, s. 7).

2. İSLAMİYET ÖNCESİNDE KARABAĞ

Eski çağlardan beri doğu-batı, kuzey-güney arasında bir köprü görevi gören Kafkasya çeşitli topluluk ve milletlerin akınlarına sahne olmuş bir bölgedir. Tarihi verilere göre Karabağ'a gelen ilk topluluk M.Ö. 4000 yılında Hazar'ın güneyine inerek bölgeye yerleşen Hurrilerdir. Hurriler, M.Ö. 2150'de Karabağ'ın güneyine inerek Asurları yenmiş, Babil'i ile geçirmiştir. M.Ö. 1000'li yıllarda ise bölgede Urartu devleti kurulmuştur. Urartular, kral Menve zamanında Karabağ'a 14 sefer yapmışlar ve Karabağ, Kars, Arpaçay, Gökçe Göl ve Çıldır Gölü civarlarını egemenlikleri altına almışlardır. Ancak bu egemenlikleri uzun sürmemiştir. Kuzeyden gelen Sakalar, Karabağ'ı ele geçirerek, bölgede Urartu egemenliğine son vermişlerdir (Kodaman, 2000, s. 1132). Sakalardan sonra Karabağ Arsakların eline geçmiştir (M.Ö.250-M.S.226). Dede Korkut'a göre Arsaklar Oğuzların Üçok kolundan Gök Alp oğlu Bayındır boyundandır (Kengerli, 1990, s. 39). Ermeni kaynaklarında Ervantakert olarak geçen Ağcakale, Arsaklar tarafından kurulmuş ve başkent olarak kullanılmıştır. Aynı görüş Süryani müellif Bardesen Khorenli Movses'in eserlerinde teyit edilmiştir. Sonuç olarak 20. yüzyılda yazılan Ermeni tarih

kitaplarında geçen bu şehrin Ermenilerce kurulduğunu savunan iddialarının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Alanların kuzeyden yaptıkları baskılarla Arsaklar zayıflamıştır. Romalılar, 115-117 yıllarında Karabağ'a kadar gelmiştir. Ancak kısa sürede toparlanan Arsaklar Karabağ'a tekrar egemen olmuşlardır. Sonraki süreçte, İran'da kurulan ve güçlenen Sasaniler, Arsakları 226'da dağıtmışlardır. 1. ve 2. yüzyıllarda Bizans, 3. ve 4. yüzyıllarda ise Sasani işgaline uğrayan Karabağ'a 6. yüzyılda Hun Türkleri, 7. yüzyıl başlarında da Hazar Türkleri egemen olmuştur (Makas, 1990, s. 9).

3.İSLAMİYET DÖNEMİNDE KARABAĞ

642 yılında Mesleme oğlu Habib ile Rabia oğlu Selman idaresinde Arap İslam orduları Anadolu'yu aşip Kafkasya'ya girmişlerdir. Azerbaycan'ı fethettikten sonra Karabağ'a egemen olmuşlardır. Mekke'li Mesleme oğlu Habib el-Fihr, Şam valisi Muaviye tarafından, 8000 kişilik bir ordu ile Karabağ'a gönderilmiştir. 646 yılında 2000 kişilik bir birlik de Karabağ'a sevk edilmiştir. Bu seferler sırasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki Müslüman Türkler İslamiyet'in yayılmasında Arap-İslam ordularına ve kumandanları Habib'e Karabağ ve Nahçıvan'ı ele geçirmesinde yardımcı olmuşlardır (Kengerli, 1990, s. 42).

Müslüman Oğuz Türkleri zamanında Muhammed oğlu Mervan 753'te ordusuyla beraber Kafkasya'ya gelerek Karabağ'ı üs yapmıştır. Buradan Volga-İdil boylarına seferler yaparak, bölgedeki Türklerin Müslüman olmalarını sağlamıştır (Kengerli, 1990, s. 42).

Abbasiler döneminde, Azerbaycan Valisi Yezid, Hazar Kağanı Bağatur'un kızı ile Karabağ'ın merkezi Berde'de evlendi. Bu evlilik Araplar ve Türkler arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmiştir. Fakat Bağatur'un kızı daha sonra bir Ermeni tarafından öldürülünce, bu dostluk sonlanmıştır. Bunun üzerine Hazar Kağanı Hazemli Ast Tarkan 764 yılında 10 bin kişilik ordusuyla Kafkasya'yı dağıtarak Arap egemenliğini bitirmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Bizans Kralı Teofil, Sasanilerle anlaşarak Doğu Anadolu'da İslam egemenliğini bitirmek üzere birçok plan yapmıştır. Ancak annesi Türk olan Halife Mutasım Türklerden oluşturduğu ordusuyla Bizans'ın planlarına engel olmuştur (Makas, 1990, s. 60-63).

830'da Dvin Emiri Meyzed oğlu Halid, halifeye itaat etmeyen Malazgirt Emiri Sevada'yı öldürmek istemiştir. Sevada, Karabağ Emiri İshak'la ittifak yaparak Halid'i yenmiştir. Bu yenilgi ile Babek isyanları başladı. Araplar Babek isyanlarını bastıramayınca Türk beyi Emir Afşin ile Büyük Bağcı Karabağ'a girerek Aras nehri kıyısındaki Bez Kalesi'ni kuşatarak Babek'i 837'de ortadan kaldırmışlardır.

Emeviler, Azerbaycan'a bağlı olarak kurdukları Dvin eyaletine 889-890 yıllarında, Türk Sacoğulları hanedanından Muhammed El-Afşin'i tayin etmişlerdir. Bu hanedan 892-930 yılları arasında merkezi Karabağ olmak üzere Sacoğulları adındaki Türk beyliğini kurmuştur.

4.SELÇUKLU DÖNEMİNDE KARABAĞ

11.yüzyıla kadar çeşitli Türk topluluklarının yerleştiği Azerbaycan, Selçuklu Devleti'nin kurucularından Çağrı Bey'in 1015-1021 yıllarında Van ve Aras arasındaki bölgeye yaptığı akınların sonucunda, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir bölge haline gelmiştir. Bu süreçte bölgenin büyük bir kısmında Müslüman emirlikler bulunmaktadır (Kodaman, 2000, s. 115). Bu dönemlerde bölgede yaşayan Ermeniler Bizans egemenliği altındadır. 1045'te Selçuklular Gence'de Bizans ordularını yenip bölgeyi ele geçirdiklerinde, bölgede bağımsız bir Ermeni prensliği veya devleti yoktu (Gürün, 1983, s. 22)

Selçuklu Devleti'nin bölgeye asıl egemenliği Alpaslan zamanında (1063-1072) gerçekleşmiştir. Kafkasya'daki Türk Beylerinden, Azerbaycan beyi İbrahim Yenal ile Karabağ

beyi Kutalmış, birlikte güneye akınlar tertipleyerek, bölgede Selçuklu egemenliğini kolaylaştırmışlardır.

Alpaslan'ın 1064 seferinden sonra Kars-Arpaçay, Aras boyu, Karabağ, Gence, Nahçıvan ve Ağrı civarındaki tüm beylikler Selçuklu Devleti'ne katılmıştır. Katılan beyler arasında Karabağlı Türkmen emirlerinden Tuğ ile Şeddat'lardan Dvin Emiri Ebul Esver de bulunmaktadır. Doğu Anadolu'dan Türkleri çıkarmak için harekete geçen Bizans Kralı Romen Diyojen 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te büyük bir yenilgi alınca, Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. Malazgirt zaferinden bir yıl sonra Alpaslan öldürülmüştür. Alparslan'ın yerine tahta çıkan oğlu Melikşah 1079'da Karabağ'a gelerek kendine bağlı Türk beylerini toplamış ve onları ödüllendirmiştir (Aslanlı, 2001, s. 397). Sonraki süreçte, Selçuklu Devleti'nde iç karışıklıklar yaşanmıştır. 1121'de kuzeyden gelen Kıpçaklar, Kür nehri civarına dek ilerleyerek Karabağ'ı işgal etmişlerdir. Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti yıkılmış, Anadolu Selçukluları ise Haçlı seferleriyle mücadele etmekte olduğu için, güney Kafkasya'da Kıpçakları durduracak bir güç bulunmamaktadır. Ancak Azerbaycan atabeylerinden Şemseddin İldeniz (1146-1175) Müslüman Oğuzları toparlamış ve Kıpçakları yenerek Karabağ'ı tekrar egemenliği altına almıştır.

1225 yılında Harzemli Celalettin Mengübert, Tebriz'de üs kurduktan sonra Aras nehrini geçerek Karabağ'a girmiş ancak buradaki egemenliği kısa sürmüştür. 13. yüzyılda Moğol istilasıyla birlikte bölge Hülagu İmparatorluğu'nun eline geçmiştir (Yıldırım-Özönder, 1990, s. 2). 1374'ten sonra Karabağ ve Nahçıvan bölgesine Karakoyunlu Devleti hakim olmuştur. Ardından Karabağ, Kafkasya'ya hakim olan Timur İmparatorluğu sınırlarına katılmıştır. Timur egemenliği zamanında da Karabağ'a yoğun Türk akınları gerçekleşmiştir. Timur, 1396'da Kıpçak seferi dönüşünde, Derbent'den Bağdat'a kadar olan sahayı oğlu Miranşah'a vermiştir. Karabağ'ı da ordu merkezi yapmıştır. 1400-1401 seferleri sırasında ve 1402'deki Anadolu seferinden döndükten sonra yine Karabağ'da kışlayan Timur, Anadolu ve Suriye'den getirdiği 50.000 Türk ailesinin bir kısmını Karabağ'da iskân etmiştir (Yıldırım-Özönder, 1990, s. 2). Bu seferlerin ardından Timur'un tekrar Orta Asya'ya dönmesi üzerine, Osmanlıya sığınan Kara Yusuf 1406'da Nahçıvan'a gelerek beyliğini tekrar kurmak istemiş ancak Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Böylece Karabağ, Akkoyunlular (1403-1508) döneminde de bu hanedana mensup hükümdarlara kışlak olmuştur.

5.OSMANLI DÖNEMİNDE KARABAĞ

Osmanlı Devleti, stratejik bir bölge olan Kafkasya ile daima yakından ilgilenmiştir. Bölge, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasında rekabet alanı olagelmıştır. Akkoyunlu Devleti'nin çöküşüyle birlikte Safevi Devleti, Kafkasya ve Anadolu'ya doğru genişleme siyaseti izlemeye başlamıştır. Sonuçta, Güney Kafkasya'nın önemli bir kısmını ele geçirerek bölgede Osmanlı Devleti için tehlike arz eder duruma gelmiştir. Bu tehlikeyi sezen Yavuz Sultan Selim, 1514'te Safevi hükümdarı Şah İsmail'in üzerine yürümüş ve onu Çaldıran'da mağlup etmiştir. Zaferden sonra Osmanlı orduları Karabağ, Nahçıvan ve Revan'a girerek, bölgeyi ele geçirmiştir (Aslan, 1990, s. 67).

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'teki ilk İran seferinde Şirvan şahı II. Halil, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır. 1543 yılında Serdar Makbul İbrahim Paşa Nahçıvan'ı ele geçirmiş ise de aynı yıl bölgeyi kaybetmiştir. Güney Kafkasya, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548'deki ikinci İran seferine kadar Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın akınlarına uğramıştır. Kanuni, bu sefer sonunda aynı yerleri tekrar ele geçirerek şehir ve beyliklere kendisine bağlı beyleri atamıştır (Aslan, 1990, s. 67).

Osmanlı ordusu geri çekilince bölge tekrar İran taraftarlarının eline geçmiştir. Lâla Mustafa Paşa 1578'de Posof, Ahıska, Hınıs ve Çıldır'ı fethederek Çıldır Eyaleti'ni kurmuş, bölgeyi bu eyalete bağlamıştır. Gürcüler de bu tarihte Osmanlı'ya ilhak etmiştir.

Karabağ kesin olarak, Eylül 1588'de Osmanlı seraskeri Serdar Ferhat Paşa tarafından fethedilmiştir. Merkezi Gence olmak üzere Karabağ Eyaleti kurulmuştur. Karabağ-Gence Beylerbeyliği'ne ilk olarak Suhumlu Çerkez Haydar Paşa atanmıştır.

III. Ahmet döneminde Osmanlı seferlerinin kesilmesi üzerine, bağımsızlığını ilan eden Şirvan'da, İran adına barışı tesis etmek bahanesiyle Kafkasya'yı işgale başlayan Rus Çarı I. Petro'ya karşı, Osmanlı orduları tekrar harekete geçmiştir. Fransa'nın aracılığıyla 1724'te Rusya ile imzalanan anlaşmayla Şirvan'ın tam bağımsızlığını tanınmış ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle birlikte Karabağ Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1735'te Rusya-İran arasındaki Gence Antlaşması'yla bu yerler tekrar İran'a bırakılmıştır (Blağa, 1997, s. 288).

Safevi hükümdarı Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesiyle Kafkasya ve Azerbaycan'da merkezi otorite zayıflamış ve çeşitli Türk hanlıkları ortaya çıkmıştır. Bu hanlıklar varlıklarını Safevi Devleti'yle Osmanlı Devleti arasında sürdürmüşlerdir. Hanlıklar dönemi Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık döneminin başlangıcını oluşturmuştur. Güney Kafkasya'da özellikle Azerbaycan bölgesinde kurulan müstakil Türk hanlıkları başlıca şunlardır: Bakü Hanlığı, Gence Hanlığı, Erivan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Şeki Hanlığı, Şinvan Hanlığı, Talış Hanlığı, Kuba Hanlığı. Bu hanlıklar yasama, yargı, idari yetki, para basma ve dış ilişkilerini düzenleme haklarına sahiptiler. Özetle, hanlıklar iç ve dış işlerinde bağımsızdılar. Ancak Rus istilasının başlamasıyla hanlıklar teker teker bağımsızlıklarını kaybederek, Rus egemenliği altına girmişlerdir (Karabağlı, 1993, s. 12). Bağımsızlığını ilk kaybeden Gence Hanlığı olmuştur. Prens Tstianov kumandasındaki Rus orduları 3 Ocak 1804'te Gence'yi işgal etmişlerdir. Gence hanı Cevad ise bu kuşatmada stratejik açıdan önemli bir yer kazanmıştır. Böylece İran egemenliği altındaki Güney Azerbaycan'a, Osmanlı Devleti'ne ait Doğu Anadolu'ya ve Hazar'a doğru Rus istilası için yol açılmıştır. Gence'nin düşmesiyle Ruslar diğer hanlıkları savaş ve hileyle ele geçirmişlerdir.

Rus işgali sürecinde Azerbaycan Türklerinin her türlü politik, sosyal, kültürel ve ekonomik hakları kısıtlanmıştır. Ancak Gürcülere ve Ermenilere bu tür yaptırımlar uygulanmamıştır. Bu durum 1905'e kadar sürmüştür.

6. KARABAĞ HANLIĞI'NIN KURULUŞU

Karabağ, 1735'teki Gence Antlaşması'yla İran'a bağlanınca Nadir Şah, bölgede egemenliği elinde bulunduran Evanshir aşiretini Horasan'a sürdürmüş ise de aşiret reisi Penah Ali Bey, Horasan'dan kaçarak tekrar Karabağ'a gelmiştir. Nadir Şah'ın ölümünü fırsat bilip aşiretini de Karabağ'a getiren Penah Ali Bey 1748'de Karabağ Hanlığı'nı kurmuştur. Merkezi Şusa olan hanlığın sınırları güneydoğuda Kür-Aras nehri, batıda Keşbek, Salvartı ve Erikli dağları ile Gökçe Göl, doğuda Kür nehri olarak belirlenmiştir.

Penah Han, egemenliği döneminde Azerbaycan vilayetinin büyük bir bölümünü kendine bağlı hale getirmiştir. 1756'da Şiraz'da vefat etmiş ve Karabağ'ın Ağdam kentinde gömülmüştür (Karabağlı, 1993, s. 12). Penah Han'ın yerine tahta çıkan İbrahim Han 1756'dan 1806'ya kadar hükümdar olarak kalmıştır. İran ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaksızın egemenliğini sürdürmüştür.

1783-1795 tarihleri arasında hem bölge hanları hem de İran'ın baskıları ile başlayan huzursuzluktan istifade eden Rusya, Karabağ'da başta Arran Katolikosu olmak üzere Ermeni beylerini ayaklandırmıştır. Ancak İbrahim Han 1789'da isyanı bastırmıştır.

1795'te Karabağ'a saldıran Aka Mehmed Han, Şusa şehrini alamamıştır. Ancak ikinci seferinde, 1797'de Karabağ'ı işgal etmiştir. Karabağ'ın içinde bulunduğu koşullar, şehrin işgalinde önemli rol oynamıştır. Hanlık, müttefiki olan diğer Türk hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nden hiç yardım alamamıştır.

Çarlık Rusya'sı Azerbaycan veya Güney Kafkasya'daki halkları karşı karşıya getirerek, hem böl-yönet politikasını takip etmiş, hem de Azerbaycan'ı ele geçirmek için Ermenilerden istifade etmiştir. Bunun ilk örneği de 1783 isyanıdır. Şubat 1803'te Gürcistan'a gelerek Kafkasya'ya adım atan General Tsitsianov, Çar'a gönderdiği raporda, Karabağ'ın stratejik önemine dikkat çekmiş ve bölgenin Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya ve İran'a egemenliği için önemli bir müstahkem mevki ve kilit noktası olduğunu belirtmiştir (Karabağlı, 1993, s. 23).

1804'te Gence'yi ele geçiren Ruslarla başa çıkamayacağını anlayan Karabağ hâkimi İbrahim Han 14 Mayıs 1805'te Kürekça'nın kenarında Tsitsianov ile imzaladığı anlaşmaya göre hanlık Rusya egemenliğine girmiştir. 1806'da Ruslara karşı harekete geçen İbrahim Han, bu tarihte tüm ailesiyle birlikte katledilince yerine Mehdi Kulu Han geçmiştir. Karabağ Hanlığı, 1813'te Gülistan Antlaşması'yla Çarlık Rusya'sına bağlanmıştır. Hanlıklardaki Rus kontrolü değişmeden 1822'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra hanlıklar lağvedilerek, eyalet biçimine sokulmuştur. Mehdi Kulu Han da İran'a kaçmıştır. Bu olayı fırsat bilen Ruslar İran'a saldırmış ve İran'ı yenmiştir. Sonuç olarak 1828'de Türkmençayı Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayla Karabağ'a temelli yerleşen Ruslar, hanlığın idari taksimatında yeni düzenlemeler yapmışlardır.

Türkmençayı Antlaşması şartları bakımından Gülistan Antlaşması'nın aynısı olmakla beraber, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarını da Rusya'ya bağlamaktadır. Antlaşmanın ardından başlayan Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı yenilmiş, 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Türkmençayı Antlaşması'yla İran'daki Türk Kaçar hanedanının terk ettiği toprakların Rusya'da kalmasını da onaylamak zorunda bırakılmıştır (Kodaman, 2000, s. 120). Karabağ'ın son hanı olan Mehdi Kulu Han 1879'da Şusa'da, oğlu Vefa Mehdi Kulu Han ise 1900 yılında Tiflis'te ölmüşlerdir.

7.KARABAĞ'DA NÜFUS HAREKETLERİ VE ERMENİLEŞTİRME POLİTİKALARI

Karabağ Hanlığı 1747 tarihinde kurulduğunda nüfusu yaklaşık 90.000'dir. Hanlık sınırları içerisinde 600 kadar yerleşim merkezi olup, bunun sadece 150'sinde Ermeniler çoğunluktadır. Hanlık, bölge olarak 17'ye ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla Sisyan, Haçın, Demirci, Aslanlı, Küpara, Berküşad, Bahabyurt, Kebirli, Talış Cevanşir, Çilebirt, Hırdaparadizah, Otuziki, Yirmidört, Karaçorlu, Verend, Dizah ve Açantürk bölgeleridir. Bu idari bölgelerde bazı köyler istisna tutulursa 12 bölgede tamamen Azerbaycan Türkleri bulunmaktadır. Dizah, Verend, Cilebird, Haçın ve Talış bölgelerinde hem Azerbaycan Türkleri hem de Ermeniler karışık olarak oturmaktaydılar (Aliyev, 1989, s. 85).

14 Mayıs 1805'te yapılan Kürekçay Antlaşması'yla Karabağ Hanlığı Rus egemenliğine girince, çar idaresi egemenliğini sağlamlaştırmak ve devamlı kılabilmek için başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyan unsurları bölgeye yerleştirme politikası izlemiştir (Aslan, 1990, s. 67). 1805'ten itibaren çeşitli tarihlerde meydana gelen Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları esnasında Anadolu ve İran-Rus topraklarına kaçan veya göç eden pek çok Ermeni Karabağ'a iskân edilmiştir (Kodaman, 2000, s. 121). Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ meselesinin tarihi kökenlerinde, Rusların Karabağ'ı Hıristiyanlaştırmak gayesiyle, bölgeye dışarıdan getirttiği Ermenilerin iskânı yatmaktadır (Beydilli, 1988, s. 367).

1823'te Karabağ'da 20.095 aile, dolayısıyla 100.000 civarında nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun yüzde 75'inin Türk-Müslüman, yüzde 25'inin ise Ermeni-Hıristiyanlardan oluştuğu tahmin edilmektedir (Aslan, 1990, s. 51). 1823'ten sonra da bölgedeki Ermeni iskânı sürmüştür. 1825-1826 Rus-İran savaşı sonunda önemli miktarda Ermeni, Karabağ'a getirilip Maragalı, Canyatağı, Yukarı Çaylı, Aşağı Çaylı gibi köylere yerleştirilmiştir. 10 Şubat 1828'de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra İran'dan göç eden 8.249 Ermeni ailesi, yaklaşık 49.000 kişi olmak üzere Karabağ, Erivan ve Şemahı bölgelerine yerleştirilmiştir.

Aynı biçimde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Anadolu'dan Güney Kafkasya'ya 84.000 Ermeni göçmüştür. Bunlar Gence, Erivan ve Tiflis'e yerleştirilmişlerdir. Aynı tarihlerde Karabağ'a değişik yerlerden gelen Ermeniler de yerleştirilmişlerdir (Beydilli, 1988, s. 367).

1853 Kırım Savaşı sonunda da Güney Kafkasya'ya Ermeniler gelmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ise 85.000 Ermeni, Doğu Anadolu vilayetlerinden Kafkasya'daki Rus vilayetlerine göçmüştür. Ermeni isyanlarının Doğu Anadolu'da şiddetlendiği 1893-1897 yıllarında binlerce Ermeni Güney Kafkasya'ya kaçmıştır. Bunların bir kısmı Karabağ'a yerleştirilmiştir.

Mevcut verilere göre 1897'de Karabağ'da 29.350'si Azerbaycan Türkü, 18.616'sı Ermeni ve 6.875'i diğer etnik gruplardan olmak üzere toplam 54.841 aile yaşamaktadır. 1917'de ise Karabağ nüfusu 317.861'i Azerbaycan Türkü 143.627'si Ermeni ve gerisi diğer etnik gruplardan olmak üzere 575.194'e çıkmıştır. Bu nüfus artışı, İran ve Anadolu'dan bölgeye gerçekleşen Ermeni göçleriyle açıklanmaktadır (Aslan, 1990, s. 52).

2000'li yıllarda Karabağ nüfusunun yüzde 5'ini Ermeniler, yaklaşık yüzde 90'ını ise Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır (Seferov, 2005, s. 402).

Karabağ içindeki Dağlık Karabağ'da ise nüfus oranı Ermeniler lehine değişmektedir. 1979 yılı verilerine göre Dağlık Karabağ muhtar vilayetinin nüfusu 162.181'dir. Bunun 37.064'ü Azerbaycan Türkü, 123.076'sı Ermeni, 1.215'i ise Rus'tur. 1984'te toplam nüfus 173.600, 1987'de 179.000'dir (Sariahmetoğlu, 1989, s. 87).

Sonuç olarak, Güney Kafkasya Ruslar tarafından işgal edilmeden önce Karabağ sınırları içinde yaşayan nüfusun çoğunluğu Türk ve Müslüman'dır. 19. yüzyıl öncesinde Ermeni nüfusu önemli miktarda değildir. Rusya'nın Kafkasya'da izlediği iskân politikası sonucunda, çoğunluğu Müslümanların teşkil ettiği veya tamamen Müslümanlarla meskûn bölgelere Anadolu'dan, İran'dan ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerinden başta Ermeniler olmak üzere getirilen Hıristiyan unsurlar yerleştirilmiştir. Böylelikle Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusu artmış, hatta bazı bölgelerde Hıristiyanlar çoğunluğu teşkil etmeye başlamıştır. Rusya'nın iskân politikasından en çok etkilenen bölgelerden biri de Karabağ olmuştur (Sariahmetoğlu, 1989, s. 87). 1805'ten itibaren genelde Kafkasya, özelde Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgelerinde Rusya'nın uygulamış olduğu iskân politikası bölgenin etnik açıdan etnik özünün değişmesine neden olmuştur. Hâlbuki tarihi, coğrafi ve iktisadi bakımdan Azerbaycan'ın doğal bir parçası durumunda olan Dağlık Karabağ'ın son iki yüzyılda yapay olarak değiştirilen demografik yapısının Ermenistan'ın siyasi taleplerine yeterli dayanak teşkil etmesi mümkün değildir.

8.1917 RUS İHTİHALI SONRASI GÜNEY KAFKASYA

1917'deki Şubat İhtilalı'ndan sonra çar II. Nikola istifa etmiş ve mart ayında Kerensky hükümeti kurmuştur. Kerensky hükümeti zamanında Güney Kafkasya'nın yönetimi için Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan Kafkasya Komitesi (OZARKOM) teşkil edilmiştir. Bu komite, Bolşeviklerin fiilen iktidara geldikleri 25 Ekim 1917'ye kadar yönetimde kalmıştır.

1917'deki Ekim ihtilalı sonunda Lenin yönetimindeki Bolşevikler iktidara gelince çar imparatorluğu fiilen ve hukuken son bulmuş, Rusya'da iç savaş başlamıştır. Bu durum, merkezi otoritenin zafiyete uğramasına neden olmuştur. Bu koşullar karşısında Güney Kafkasya hem Petrogrand hem de Moskova ile ilişkilerini koparmıştır. Ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri birleşerek ayrı bir hükümet kurmaya karar vermişlerdir. Nitekim 28 Kasım 1917'de konfederasyon şeklinde Güney Kafkasya (Mavera-yı Kafkas) Hükümeti oluşturulmuştur. Merkezi Tiflis olan bu hükümet, Bolşevik iktidarını tanımadığını, ancak kurulacağını umduğu federal ve demokratik Büyük Rus Federasyonu içinde yer alabileceğini

ilan etmiştir. Fakat 1917 Ekim’inde yapılan seçimler sonucunda Petrograd’da oluşturulan Kurucu Meclis’in Bolşevikler tarafından 18 Ocak 1918’de dağıtılması üzerine, Güney Kafkasya Hükümeti 22 Nisan 1918’de Rusya Kurucu Meclisi’ne seçilen Kafkasyalı üyelerden müteşekkil ayrı bir Kurucu Meclis’i (SEİM) Tiflis’te toplanmıştır. 132 üyeden oluşan Güney Kafkas Kurucu Meclisi biri Azerbaycan Türkü, biri Ermeni, biri de Gürcü olmak üzere üç üyelik bir başkanlık idaresi teşkil ederek çalışmalarına başlamıştır (Kodaman, 2000, s. 124).

Güney Kafkas Hükümeti’nin ve Kurucu Meclis’in en önemli görevi dış ilişkileri düzenlemek, içte barış ve güveni tesis etmektir. Ancak SEİM’in elinde bu görevleri yerine getirecek maddi ve manevi güç yoktu. Kısaca bu üç millet arasında ciddi bir güven sorunu vardı. Bunun sonucu olarak SEİM’de bulunan her üye kendi ülkeleriyle ve milletleriyle ilgilenmekte, onların çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermekteydi. Söz konusu üç milletin milli çıkarları birbirleriyle çakışıyordu. Zaten çoğu şehir ve bölgede iç içe yaşamaktaydılar.

Güney Kafkas Hükümeti’nin kurulmasından ve politikasından rahatsız olan Moskova’daki Bolşevik iktidar Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler arasındaki güvensizlik ortamından faydalanarak ve üç milleti birbirine karşı tahrik ederek Kafkasya’da Bolşeviklerin duruma egemen olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu maksatla Lenin 16 Aralık 1917’de Bakü Bolşeviklerinin başkanı Şaumyan’ı görevlendirmiştir. Bunun üzerine Şaumyan, Rus asker kaçaklarından Ermenilerden ve Bolşeviklerden oluşturduğu ordu ile Güney Kafkasya’da özellikle Azerbaycan Türklerine karşı yağma, soyguna, katliama girişmiştir. Bu hareketlerden cesaret alan Taşnaksutyun partililer Erivan bölgesinde 200 Türk köyünü topa tutarak buradaki Türkleri katletmişlerdir. Bu olay karşısında SEİM çaresiz kalmıştır. SEİM’in, Taşnako-Bolşeviklerin saldırgan karşısında bir şey yapamadığını gören Azerbaycan Türk haklı, Musavat Partisi önderliğinde Gence ve Bakü’de asker toplamaya ve cephane tedarikine başlamıştır. Azerilerin savunmaya yönelik bu hareketleri karşısında Moskova “*fanatik ve karşı devrimci Müslümanlar Hıristiyanlar öldürmek için silahlanyorlar*” şeklinde propandaya girişerek, Kafkasya’daki iktidar mücadelesini Hıristiyan-Müslüman kavgasına dönüştürmüştür. Bunun üzerine Ruslar, Ermeniler, Bolşevikler ve Menşevikler Müslümanlara karşı saldırıya geçmişlerdir. 17 Mart 1918’de Bakü’de Müslüman semtleri topa tutularak, büyük bir katliam başlatılmıştır. Dört gün süren olaylarda 12.000 Türk katledilmiştir. Bununla yetinmeyen Ermeni asıllı Şaumyan, 31 Mart 1918’de Taşnak taraftarı Ermenileri tekrar Müslümanlar üzerine kışkırtarak 30.000’e yakın Azerbaycan Türkünü katlettirmiştir. Katliamın şiddeti karşısında Bolşevik Rus askerleri, olaylara müdahale etmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Bakü’ye yerleşen Bolşevikler genel saldırıya geçerek, Azerbaycan’da egemenlik kurmuştur. Bakü olayları karşısında SEİM yine bir şey yapamamıştır (Çay, 1985, s. 243-252).

Güney Kafkasya’da bu olaylar cereyan ederken Osmanlı Ordusu Kars, Batum ve Ardahan’ı kurtarmak ve Ermenilerin taşkınlıklarına son vermek için Erzurum ve Kars cephesinde Kazım Karabekir Trabzon-Batum cephesinde Şevki Paşa Van-Doğubeyazıt-Azerbaycan cephesinde Ali İhsan Paşa olmak üzere taarruza geçti. Bu arada Osmanlı ordusu komutanı Vehip Paşa ve SEİM’deki Ermeni temsilcilerin itirazı yüzünden barış görüşmeleri başlatılamamıştır.

3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanması ve buna göre Kars, Ardahan ve Batum’un Osmanlı Devleti’ne iade edilmesi üzerine 28 Şubat 1918’de Trabzon’da Osmanlı Devleti ile SEİM hükümeti arasında başlayan barış görüşmeleri sonuç vermemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu hareketini sürdürerek Kars ile Ardahan’ı almış ve 15 Nisan 1918’de Batum’a girmiştir. Neticede SEİM, Taşnako-Bolşevikler ile Kafkasya’da ilerleyen Osmanlı ordusu arasında çaresiz kalmıştır. Bu durum karşısında SEİM önemini kaybetmiş, kendisini oluşturan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri ve halkları arasında da anlaşmazlıklar çıkmıştır. Kısa zaman sonra Osmanlı ordusundan çekinen Gürcistan, Almanya ile anlaşarak 26 Mayıs 1918’de SEİM’den çekilmiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. 28 Mayıs

1918'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın da bağımsızlıklarını ilan etmesi üzerine Güney Kafkas Hükümeti son bulmuştur.

Güney Kafkas Hükümeti'nin dağılması ve Azerbaycan-Ermenistan-Gürcistan milli hükümetlerinin kurulmasının ardından, Türkiye ile üç hükümet arasında 4 Haziran 1918'de Batum Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın dördüncü maddesine göre Azerbaycan Hükümeti gerektiğinde Osmanlı Devleti'nden yardım isteyebilecekti.

Batum Antlaşması'na rağmen, bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında anlaşmazlıklar sürmüştür. Bunun nedeni Ermenistan'ın Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye toprakları üzerinde hak iddiasından vazgeçmemesiydi. Böylelikle önce Gürcistan'la arası açılmıştır. Azerbaycan'la da özellikle Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan bölgeleri yüzünden anlaşmazlığa düşmüştür. Ermenistan, Azerbaycan sınırları içinde bulunan bu üç bölge toprakları üzerinde taleplerde bulunmuştur. Bu anlaşmazlıklar sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadele, kanlı çarpışmalara dönüşmüştür. Bunun üzerine Azerbaycan hükümeti, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı ordusu Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a ilerlemiş, 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir. Böylece Müslümanlara karşı başlatılan Ermeni-Bolşevik saldırıları durdurulmuştur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri lehine sonuçlanınca Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu mütarekenin 11. ve 15. maddeleri gereği Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan çekilmeyi kabul etmiştir. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ı boşaltması üzerine 17 Kasım 1918'de General Thomson komutasındaki İngiliz kuvvetleri Bakü'ye girmiştir (Kurat, 1990, s. 345).

İngilizlerin Bakü'ye girmelerinden cesaret alan Ermeniler, Adranik ve Şaumyan yönetiminde Karabağ ve Nahçıvan'a tekrar saldırmışlardır. Bu saldırıların asıl hedefi adı geçen bölgelerde Müslüman halkı göçe zorlayarak, bölgedeki Ermeni nüfusunu çoğunluk haline getirmek ve bunu uluslararası diplomaside kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Ermeni saldırıları Karabağ'da katliama dönüşünce Bakü Hükümeti, General Thomson'a müracaat ederek bu durumu önlemesini talep etmiştir. Thomson, Ermenilere bir nota vererek saldırılarını hemen durdurmalarını istemiştir. Buna rağmen Adranek komutasındaki Ermeniler saldırılarını sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Thomson, bir askeri birlikle, bir karma komisyonu Karabağ'a yollamıştır. Bunu gören Adranik kuvvetleri bölgeyi terk etmiştir. Arkasından Bakü Hükümeti 15 Ocak 1919'da Karabağ'a bir vali atamıştır (Kodaman, 2000, s. 127).

9.DAĞLIK KARABAĞ MUHTAR VİLAYETİNİN KURULUŞU

Azerbaycan Milli Hükümeti Ermenilerle ve Azerbaycan Bolşevikleriyle meşgul olurken, Sovyet Kızıl Ordusu 27-28 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etmiş ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına son vermiştir (Tercüman, 12 Nisan 1988). Ardından, 28 Nisan 1920'de Neriman Nerimanov başkanlığında bir hükümet oluşturularak Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. 12 Mayıs 1920'de Kızılordu Karabağ'ı işgal etmiştir.

Kızılordu, Azerbaycan'ın bağımsızlığına 28 Nisan 1920'de son verdikten sonra, 6 Aralık 1920'de, Ermenistan'ı 11-12 Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal ederek Sovyet rejimini Güney Kafkasya'ya yerleştirmiştir. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bölge Bürosu (Kavbüro) başkanı Orconikidze, 12 Mart 1922'de Kafkas Ötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federal Birliği'ni teşkil etmiştir (Saray, 1993, s. 44). Bundan sonra Kavbüro, Güney Kafkasya'daki sınır anlaşmazlıklarını gidermek amacını gütmüştür. Türkiye ile Güney Kafkasya arasındaki sınır, daha önce 16 Mart 1921 Moskova 13 Ekim 1921 Kars antlaşmasıyla tespit edilmişti. Böylece sıra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının giderilmesine gelmiştir. Bu anlaşmazlıkları gidermek de oldukça zordur. Çünkü bölgenin etnik tarihi ve dini haritası oldukça karmaşık bir haldedir. 1917 Ekim İhtilali, Güney Kafkas Hükümeti'nin ve daha sonra Milli-Bağımsız Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan

cumhuriyetlerinin kurulması ve aralarındaki çatışmalar, bu karmaşık durumu daha da çıkmaza sokmuştur. Ermenilerin durumu daha kritiktir. Çünkü Azerbaycan'da ve Gürcistan'da dağınık halde yaşayan pek çok Ermeni bulunmaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan'la Gürcistan arasında bulunması da sınır sorunlarını zora sürüklemektedir. Özellikle Karabağ, Zengezur ve Nahcivan bölgesi Azerbaycan Türkleriyle Ermeniler arasındaki sınır anlaşmazlıklarının merkezi durumundadır. Çünkü her iki millet de bu üç bölge üzerinde hak iddiasında bulunmakta ve bu iddialarını tarihi, coğrafi, demografik temellere dayandırmaktaydılar. Bu sorunların hepsinin görüşülmesi ve çözülmesi için, Kavbüro Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Rus asıllı S. Kirov başkanlığında üç Cumhuriyetin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon 25-27 Haziran 1921'de Tiflis'te toplanmıştır. Ermeni temsilcisi A. Beqzadyan, nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu iddiasıyla Yukarı Karabağ'ın ve Ahilkelek'in Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Azeri ve Gürcü temsilciler bu isteğe karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Kavbiro, 4 Temmuz 1921'de Stalin'in nezaretinde toplanarak şu kararı almıştır:

Müslümanlarla Ermeniler arasında barışın sağlanması ve Yukarı Karabağ ile Aşağı Karabağ arasındaki ekonomik ilişkilerin korunması için Yukarı Karabağ'ın geniş bir muhtariyet çerçevesinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti sınırları içinde kalması gerekmektedir. Böylece Dağlık Karabağ'ın hukuki bakımdan Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu resmen doğrulanmıştır. Neriman Nerimanov, 19 Temmuz 1921'de Azerbaycan Merkez İcra Komitesi Prezidiumu'na sunduğu bir raporda da Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan'ın sınırları dâhilinde olduğunu ifade etmiştir (Sariahmetoğlu, 1989, s. 80).

24 Ekim 1921'de S. Kirov başkanlığında yapılan bir toplantıda muhtar Dağlık Karabağ'ın sınırlarının tespiti için özel bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda 4400 kilometrekarelik Dağlık Karabağ'ın 24 Temmuz 1923'te muhtariyet statüsünde Azerbaycan'a bağlanması kesinleşmiştir. Sınır komisyonu, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan bir koridorla ayırmaya itina göstermiştir. Böylelikle Ermenistan'ın gelecekte Dağlık Karabağ'ı ilhak etmesini önlemek istenmiştir (Kodaman, 2000, s. 129).

1923'teki sınır düzenlemesi sonucunda ortaya çıkan Dağlık Karabağ muhtar vilayeti, tarihi Karabağ bölgesi içinde yer almaktaydı. Bununla beraber, aynı komisyon Dağlık Karabağ haritasının çizilmesinde, burada yaşayan Ermeni komisyon Dağlık Karabağ'ın tarihi ve coğrafi bakımdan Azerbaycan'ın bir parçası olduğu gerçeğini de göz ardı edememiştir. Tarihi Karabağ'ın yaklaşık dörtte birini oluşturan 4.400 kilometrekarelik bir toprak parçası üzerinde Dağlık Karabağ'ın kurulmasıyla Sovyet rejimi, aynı bölgeyi Azerbaycan sınırları içinde bırakmak ve Bakü hükümetine bağlamakla bir taraftan Azeri Türklerini tamamen küstürmemeye çalışmıştır. Dağlık Karabağ'ın bu statüsü, gerek Azerbaycan, gerekse Ermenistan tarafından zoraki kabullenilmiştir.

10.SONUÇ YERİNE: SOVYET DÖNEMİNDE DAĞLIK KARABAĞ

Tarihi Karabağ, çarlık rejimi döneminde Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu Gence ili, Güney Kafkas Federasyonu döneminde Azerbaycan Federal Devleti toprakları ve Milli Azerbaycan Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920) ilan edildiğinde de bu cumhuriyet sınırları içinde yer almıştır. Tarihi Karabağ'ın önemli bir parçasını meydana getiren Dağlık Karabağ, Azerbaycan Türkleriyle Ermeniler arasında anlaşmazlık konusu olmayı sürdürmüştür. Çünkü her zaman Ermeniler tarihi, coğrafi ve iktisadi yönden Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası durumundaki Dağlık Karabağ içindeki Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğunu iddia ederek, bölgenin kendilerine bağlanmasını istemişlerdir. Azerbaycan Türkleriyle Ermenilerin karşıt iddiaları, Dağlık Karabağ'ı sürekli anlaşmazlık konusu haline getirmiştir.

Sovyet rejimi 1920'de fiili olarak Azerbaycan ve Ermenistan'a yerleştikten sonra, Moskova iki Cumhuriyet arasındaki sınır anlaşmazlıklarını gidermek için çözüm üretmeye çalışmıştır. Sonuçta Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde ve Bakü'ye bağlı

Dağlık Karabağ muhtariyetini 24 Temmuz 1923'te teşkil etmiştir. Böyle bir çözüm biçimiyle Moskova şunları hedefliyordu:

- Dağlık Karabağ muhtar bölgesini oluşturmakla bir taraftan Ermenistan'ı küstürmemek, öbür taraftan Azerbaycan'a bağlamakla da Azerbaycan'ı kısmen memnun etmek.
- Dağlık Karabağ bölgesini muhtar statüsüne getirmekle, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığı askıya alarak, değişen koşullara göre gündeme taşımak.
- Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde Moskova'nın otoritesini sağlayabilmek için Dağlık Karabağ muhtar bölgesini politik bir araç olarak kullanmak.

Moskova, 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kurup Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini de bu birliğe dâhil etmekle hem Azerbaycan-Ermeni anlaşmazlıklarını sonlandırmış hem de Güney Kafkasya meselelerinde inisiyatifini tekeline almıştır. 1924'te kabul edilen Sovyet Anayasası'yla da Sovyetler Birliği'ne yeni bir hukuki ve idari statü verilmiştir.

1924 Sovyet Anayasası'nda 1936, 1977'de ve Gorbaçov döneminde bazı değişiklikler yapılmışsa da idari taksimat ve sınırlar korunmuştur. Anayasaya göre bağımsız ve muhtar cumhuriyetlerin başkanları Yüksek Sovyet tarafından tayin edilmekteydi. Muhtar cumhuriyetler üzerinde bağımsız cumhuriyetlerin yetkisi daha fazlaydı ve bu yetkiler, anayasanın 78. maddesince bağımsız cumhuriyetlere devredilemezdi. Bu hükme göre Dağlık Karabağ veya Nahçıvan'ın topraklarının kısmen veya tamamen Ermenistan'a verilmesi mümkün değildi. Aynı biçimde 1977 Sovyet Anayasası'nın 85. maddesinde Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı muhtar bir cumhuriyet olduğu, muhtar bölgelerle ilgili 87. maddesinde ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı bulunduğu hükmü yer almaktadır. 84. ve 86. maddelere göre de Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın sınırlarının Azerbaycan'ın rızası olmadan değiştirilemeyeceği açıkça hükme bağlanmıştır (Kodaman, 2000, s. 131).

1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilalı, Karabağ'da siyasi ve sosyo-ekonomik dengeleri değiştirmişti. Çarlık'tan Sovyet yönetimine geçen bölgede sömürge siyasetinin sürdürülmesi arzusu, Asya halklarına tanınan bağımsızlık haklarını ortadan kaldırıyordu. Kızılıordu'nun işgaliyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sona ererek 1920'den 1991'dek bölge Sovyet Rusya'nın himayesine girdi. Ermeniler, Rusya'nın içinde bulunduğu bunalımı fırsat bilerek 1987'de Karabağ'ı istemeye başladılar (Gürel, 1992, s. 183). Sovyet döneminde 1989'da Ermeniler Dağlık Karabağ'ın nüfusunun % 70'ini oluşturuyordu. Sovyet Rusya parçalanmaya başlayınca bölgedeki çoğunluğu teşkil eden Ermeniler, Ermenistan'a bağlanmak istediler. Ancak Sovyet yönetimi bunu reddederek bölgenin Azerbaycan'a bağlı kalacağını bildirdi. Ardından 1989'da bölge doğrudan merkeze bağlanmıştır (Yılmaz, 2013, s. 76-77). 1991'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlık kazanmasının ardından Ermeniler Rusya'dan aldıkları güçle Karabağ üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle, bölgede Rusya'nın da içinde yer aldığı bir çatışma başlamış, bugüne dek kalıcı bir çözüm üretilmemiştir.

11. KAYNAKLAR

- Aktaş, Hayati, (2001). *Dağlık Karabağ Sorunu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ahiyev, İğrar, (1989). *Dağlık Karabağ: Tarih, Faktlar, Hadiseler*, Bakü: Elm Yayınları.
- Aslan, Yasin, (1990). *Can Azerbaycan*, Ankara: Kök Yayınları.
- Aslanlı, Araz, (2001). "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, 7(1), 393-430.

- Beydilli, Kemal, (1988). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Blağa, Rafael, (1997). *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Çay, Abdülhaluk, (1985). "Ermenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984) Kitabı*, 243-252, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gürel, Şükrü S., (1992). "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1, 181-185.
- Gürün, Kamuran, (1983). *Ermeni Dosyası*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Karabağlı, Mirza Cevanşir (1990). *Karabağ Tarihi*, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları.
- Kengerli, Mehmet, "Azerbaycan Cumhuriyeti; Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Türk Yurdu*, Mart 1990, 1-10.
- Kengerli, Mehmet, (1990). "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Kasım-Aralık sayı: 330, 7-15.
- Kodaman, Timuçin, (2000). "Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 5, 115-130.
- Kurat, Akdes Nimet, (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Makas, Zeynel Abidin, (1990). *Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları.
- Saray, Mehmet, (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin (1989). *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Seferov, Rehman, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2005/17, 395-409.
- Taşkıran, Cemalettin, (1996). "Ermeni-Azeri Çatışması", *Avrasya Dosyası*, 2/4, 128-130.
- Tercüman*, 12 Nisan 1988.
- Yıldırım, Dursun-Özönder, M. Cihat, (1990). *Karabağ Dosyası*, Ankara: TKAE Yayınları.
- Yılmaz, Reha, (2013). "Kafkasya'da Çözölemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2/1, 71-90.